

Betsede

Kulturmiljöinventering inför detaljplan
Gustavsbergs socken, Värmdö kommun, Uppland

Elisabeth Sundström
Rapport 2002:19

Betsede

Kulturmiljöinventering inför detaljplan
Gustavsbergs socken, Värmdö kommun,
Uppland

Elisabeth Sundström
Rapport 2002:19

Rapporten finns i PDF-format på adressen
www.lansmuseum.a.se

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Box 6176 102 33 Stockholm
Tel 08-690 69 60 Fax 08-32 32 72
Besöksadress: Klarahuset, Sabbatsbergsvägen 6
Hemsida www.lansmuseum.a.se

Omslagsbild: Strandbod, Baldersudde, Betsede 1:104.
Omslagets baksida: Sportstuga, Baldersuddevägen, Betsede 1:40
Foto: Elisabeth Boogh

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Redaktionell bearbetning: Åsa Lundström

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
Stockholm 2002

Innehåll

Förord	7
Kommunala planer och program	8
Sammanfattning av rekommendationer för kulturmiljön	9
Historisk bakgrund	10
Exploatörer	14
Utbyggnadsperioder	17
Fornlämningar	17
Bebyggelse före exploatering	17
Sommarvillor	19
Egnahemsvillor	20
Sommarstugor	20
Sportstugor	20
Övrig bebyggelse	21
Områdets karaktär	22
Landskap	22
Bebyggelse	22
Vägar	23
Fastighetsstruktur	23
Tomt och trädgård	24
Strandpromenad	25
Rekommendationer för bevarande	25
Befintlig bebyggelse	25
Ny bebyggelse	26
Övrigt	27

Figurförteckning

Fig 1. Läget för kulturmiljöinventeringen markerat på blå kartan	6
Fig 2. Det inventerade området markerat på Ekonomiska kartan	8
Fig 3. Katrineberg omkring 1870	10
Fig 4. Geometrisk avmätning Betsede Skatte. Lantmätare Sven Månsson, 1630/40-tal.	11
Fig 5. Ägomätning, år 1804, Jeremias Lifman.	12
Fig 6. Ägomätning, år 1865, Peter Bernhard-Hegardt.	13
Fig 7. Vy över Betsedeviken från Baldersudde vid förra sekelskiftet.	13
Fig 8. Härads-karta över Värmdö Skeppslag, 1902-03.	14
Fig 9. Avstyckningskarta, 1906.	15
Fig 10. Familjen Ericsson vid sin nybyggda sommarvilla på Baldersudde omkring 1907.	16
Fig 11-15. Bebyggelse före exploatering	17-18
Fig 16-18. Sommarvillor	19
Fig 19-21. Egnahemsvillor, sommar- och sportstugor	20
Fig 22-23. Övrig bebyggelse	21
Fig 24. Sommarvilla Baldersudde	22
Fig 25. Sportstuga Baldersuddevägen	22
Fig 26. Sommarvilla, f.d. barnkoloni, Betsedevägen	23
Fig 27. Betsedevägen	23
Fig 28. Högt belägen egnahemsvilla med trädgårdstomt och äppelträd	24
Fig 29. Liten bod vid strandpromenaden.	24

Bilagor

1. Klassificering av byggander
2. Värdefulla tomt- och vägmiljöer
3. Byggnadskategorier

Fig 1. Blå kartan med läget för kulturmiljöinventeringen markerat. Skala 1:100 000.

Förord

Inför detaljplaneläggning av området Betsede i Värmdö kommun har Stockholms läns museum fått i uppdrag att göra en kulturmiljöinventering.

Under senare år har området allt mer kommit att omvandlas från ett till stora delar fritids- och sommarhusområde till ett område med permanent bostadsbebyggelse. Många i området efterfrågar möjligheten att få bygga om och till. Flera är också intresserade av att få stycka sina fastigheter. Kommunalt vatten och avlopp håller på att byggas ut.

Beslut att påbörja planarbete har fattats i syfte att anpassa området till bostadsområde för åretruntboende med enhetliga riktlinjer och för att försöka bevara områdets karaktär.

Syftet med en kulturmiljöinventering är att lyfta fram det kulturhistoriska perspektivet och beskriva egenskaper av betydelse för områdets nuvarande karaktär. Kulturmiljöinventeringen kommer att ligga till grund för den detaljplan som håller på att arbetas fram för Betsede.

Arbetet med kulturmiljöbeskrivningen har utförts av Elisabeth Sundström och foto-grafering har utförts av Elisabeth Boogh.

Kommunala planer och program

Inga planer eller bestämmelser finns idag för området utöver allmänt strandskydd för stora delar av planområdet. Strandskyddet omfattar land- och vattenområdet intill 100 meter från strandlinjen vid normalt vattenstånd. Vid detaljplaneläggning upphävs strandskyddet inom den mark som läggs ut som kvartersmark för bebyggelse.

Värmdö kommun håller på att ta fram en ny översiktsplan. I planen ligger Betsede inom ett av de prioriterade s.k. förändringsområdena. Ett förändringsområde beskrivs som ett fritidshusområde där allt fler människor väljer att bosätta sig permanent. Målsättningen för dessa områden är att de ska anslutas till kommunalt vatten och avlopp samt att nya detaljplaner alternativt fördjupade översiktsplaner ska upprättas. I Betsede har kommunen beslutat upprätta detaljplan.

Området är inte klassat som kulturhistoriskt värdefullt i kommunens kulturmiljöprogram år 1987. Enskilda objekt av kulturhistoriskt intresse har pekats ut vid en inventering år 1969. Det rör sig om byggnader som kan berätta om Betsedes historia från tiden före villaområdets tillkomst. Samma byggnader har i kommunens Program för detaljplan "Betsede (februari 2002)" pekats ut som kulturhistoriskt intressanta byggnader. Planprogrammet anger att det fortsatta planarbetet får visa om det finns behov av att skydda dessa byggnader genom q-märkning.

Programmet för detaljplan har varit ute på samråd under våren och fler remissinstanser pekade då på behovet av en kulturmiljöinventering.

Fig 2. Det inventerade området markerat på Ekonomiska kartan, kartblad 10I 6j Gustavsberg och 10J 6a Värmdö. Skala 1:10 000

Sammanfattning

av rekommendationer för kulturmiljön

"Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla." Kulturminneslagen kap. 1 § 1.

Betsede speglar en tid då området exploateras för sommarbebyggelse. Bebyggelsen är en blandning av sommar- och egnahemsvillor och mindre sommar- och sportstugor från sekelskiftet och framåt. Flertalet av byggnaderna är välbevarade.

Området har också bevarad bebyggelse från tiden före exploateringen samt äldre vägsträckningar som berättar om områdets historia.

Rekommendationer:

- Kulturhistoriskt värdefulla byggnader bevaras och underhålls varsamt.
- Tomtstorleken är betydelsefull för uppfattningen av området och bör bevaras.
- Vägar av kulturhistoriskt och miljömässigt värde bör bevaras.
- Inslag av natur på tomterna, ofta i kombination med trädgårdsyta, är betydelsefullt för miljön.
- Topografi och befintlig vegetation bör bevaras. Trädfällning av ekar och fruktträd bör undvikas.
- Häckar och tidstypiska staket bör bevaras.
- Tillkommande bebyggelse bör placeras indragen på tomten, underordnas naturmiljön och anpassas till topografin.
- Strandpromenaden med bryggor och små strandbodas är av stort värde för miljön och bör bevaras.

Historisk bakgrund

Den tidigaste kända uppgiften om Betsede är från tidigt 1500-tal. I en jordebok från år 1538 är området upptaget som ett självständigt skattehemman och kallas då Bedzåda. Detta innebär att här fanns en gård som betalade skatt till staten.

År 1646 ingick räntan av $\frac{3}{4}$ mtl skatte Betzede” i Gustaf Gabrielsson Oxenstiernas förläning. Oxenstierna uppförde Farsta Slott och anlade även ett tegelbruk i Gustavsberg vid mitten av 1640-talet.

En avmätning av området utförd under 1630-40-talet visar på Betsede gårds dåvarande läge med inhägnader och markanvändning. Gården flyttades, under den senare delen av 1600-talet eller början av 1700-talet, till ett läge närmare Betsedeviken.

Under 1600-talet fanns ännu inga landvägar utan transporter gick över vattnet eller med släde över snö och is på vintrarna. Den gamla landsvägen till Stockholm anlades under 1700-talet och gick över Betsede, liksom vintervägen gick förbi Betsede över Ösby Träsk. Utmed den sträcka skärgårdsborna rodde eller seglade sina varor till staden, låg ett stort antal krogar. Vid Betsede gård låg en krog med anor från tidigt 1700-tal.

Betsede gård inköptes av Johan Kock, den dåvarande ägaren till Aspviks gård, år 1779. Därefter tillhörde Betsede Aspviks gård fram till 1907. Efter Aspviks köp bör själva Betsede gård ha upphört som självständig enhet.

Under andra hälften av 1800-talet utfördes två avstyckningar av Betsedes mark. Mellan Betsedeviken och Ösby träsk styckades mark där Sofielund år 1847 anlades av f.d. hovfröken Sofia Magdalena Ehrengranat. Troligen uppfördes byggnaden som

Fig 3. Sommarnöjet Katrineberg anlagt kring 1870-80-talet t.v. på bilden. T.h. ses sannolikt f.d. Betsede Krogtorp. Bilden är tagen under 1890-talet. Copyright Värmdö Skeppslags formminnesförening.

Fig 4. Geometrisk avmätning Betsede Skatte. Lantmätare Sven Månsson, 1630/40-tal. Lantmäteriverket, Gävle. Artikelnr: A1:196.

Fig 5. Ägomätning, år 1804, Jeremias Lifman. Lantmäteriverket, Gävle. Artikelnr: A35-3:2.

sommarbostad. Den andra avstyckningen avser Betsede gårds gamla tomtplats. Där anlades sommarnöjet Katrineberg, sannolikt kring 1870-80-talet, då krogen upphört.

Av beskrivningen till en ägomätning av Betsede år 1865 framgår markens användning. Området bestod av åkrar, ängar, betesbackar, utmarker och "Storängsskogen" med ekskog. Den bebyggelse som nämns är Betsede krogtorp, lägenheten Sofielund och torpet Fliten.

Från mitten av 1800-talet fram till år 1938 trafikerade ångbåtarna Betsede och var fram till 1938 nattstation för ångbåten Tor IV. Platsen för den gamla ångbåtsbryggan ligger i den inre delen av Betsedeviken vid Katrineberg.

Fig 6. Ägomätning, år 1865, Peter Bernhard-Hegardt. Lantmäteriverket, Gävle. Artikelnr: A35-3:3. Till ägomätningen finns en beskrivning av markens användning.

Fig 7. Vy över Betsedeviken från Baldersudde vid förra sekelskiftet. Bilden lånad av Björn Tallving.

Fig 8. Häradskarta, Värmdö Skeppslag, 1902-03. Lantmäteriverket, Gävle.

Enligt Axel Quist fanns ett skolhus i Betsede uppfört år 1871. Här undervisades fram till år 1902 då skolhuset revs. Skolhusets läge är utmärkt på Häradskartan från 1902-03.

Exploatörer

”Betzede villa- och egnahemsområde” växte upp på Betsede gårds forna marker.

Betsede, ej omfattande Katrineberg och Sofielund, köptes år 1907 av John Hellman, Gustaf Englund och P.G. Bergqvist. De styckade området i 90 tomter till försäljning.

Viktiga försäljningsargument var områdets goda kommunikationer, läget vid vatten i äkra Sörmländsk skärgårdsnatur och att det var ”öppet mot solsidan”. Till Betsede fanns bra ångbåtsförbindelser men av stor betydelse var att området skulle få direktförbindelse med Stockholm. En järnväg planerades dras till Värmdö med trafik förbi och station i Betsede.

John Hellman låg också bakom planerna för ”Värmdö Villastads- och egnahemsområde”. Troligen låg förhoppningar om Värmdö järnväg bakom projekteringarna. Den expansion man tänkte sig efter järnvägens tillkomst var i huvudsak inriktad på permanentbruk för bostäder.

Försäljningen av tomter i Värmdö villastad kom också igång men när planerna på järnvägen havererade 1909 avstannade intresset för villaområdet. I stället kom området att få en blandad bebyggelse av fritidshus och en del permanentvillor. Planerna för Betsede villa- och egnahemsområde har sannolikt en likartad utveckling. Några köpare införskaffade ett större antal tomter. Många tomter blev därför inte bebyggda vid köpet, utan såldes först senare. Fler av husen byggda under 1980-90-talet är därför uppförda på tidigare obebyggda tomter. Idag finns ännu ett fåtal obebyggda tomter som ägs av privatpersoner.

De utlagda tomternas storlek varierade mellan 2000 till 5000 kvm på kuperad löv- och barrskog, åker- och ängsmark. Vid utläggningen av tomterna lades vikt vid att varje tomt skulle ha en del odlad jord lämplig för trädgård och den övriga delen av tomten ordnad så att huset kunde förläggas på en högre belägen ek-, björk- eller barrskogsduge. Skogen utgjordes till stor del av vackra ekar för att på andra ställen vara blandad med barr- och björkskog. I villaområdet, som sedan gammalt genomskars av gamla landsvägar, anlades gemensamma strand- och tomtvägar.

I beskrivningen till *Betsede villa- och egnahemsområde* uppges att säljarna tillhållhöll "goda och för villabyggnader lämpliga ritningar". Om byggherrar använt sig av dessa ritningar är okänt då dessa ritningar ej återfunnits.

I området skulle under sommaren år 1907 anordnas en diversehandel. Lanthandeln öppnades i den större villan Katrineberg.

Idrotts- och lekplatser skulle ordnas på lämpliga platser varav den största "förlagts invid det rymliga kallbadhuset, på en större gräsplan, där lawntennis, fotboll, gymnastik och lekar m.m. kunna anordnas".

*Originalet ur
Kungl.
Bibliotekets
samlingar*

Fig 10. Familjen Ericsson vid sin nybyggda sommarvilla på Baldersudde, Betsede 1:104 omkring 1907. Spjälstaketet är ännu inte färdigt. Bilden lånad av Margareta Ericsson.

Utbyggnadsperioder

I Betsede finns några tydliga byggnadskategorier representerade. Den följande beskrivningen bygger på en översiktlig fältinventering.

Fornlämningar

I området finns fornlämningar enligt fornminnesregistret:

- En halvmilstolpe från 1770-talet vid Aspviksvägen. Uppsatt vid landsvägen som gick genom Betsede.
- I den sydvästra delen en stensättningsliknande lämning. Möjlig förhistorisk grav.

I övrigt har följande ej registrerade lämningar påträffats:

- Äldre husgrunder dels på fastigheten Betsede 1:3 samt Betsede 1:125.
- På fastigheten Betsede 1:113, möjligen den ursprungliga platsen för Betsede gård, har påträffats en stengrund efter en äldre jordkällare samt stenläggning i terrängen.

Bebyggelse före exploatering

I området finns byggnader, från tiden före villaområdets planläggning, på Sofielunds och Katrinebergs gamla tomter.

Katrineberg, Betsede 1:124 och 1:125

Vid Betsedevikens innersta del, på Betsede gårds gamla tomtplats, ligger två äldre bostadshus. Det större huset fick sitt nuvarande utseende med snickarglädjeväranda vid 1800-talets slut då det byggdes om till sommarnöje. Det mindre bostadshuset närmare viken är en av Betsedes äldsta byggnader och är möjligen den gamla krogbyggnaden. Byggnaden närmast viken är ett nybyggt bostadshus uppfört på samma läge som en rivna lada.

Fig 11. Bilden överst t.h: Katrineberg, Betsede 1:124, det större huset. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 12. Bilden t.h: Katrineberg, Betsede 1:125, det mindre bostadshuset. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 13. Sofielund, Betsede 1:125. Foto: Elisabeth Boogh

Sofielund, Betsede 1:125

Sofielund är anlagt år 1847 av f.d. hovfröken Sofia Magdalena Ehrengranat. Av bildmaterial från år 1946 framgår att ägorna då omfattade flertalet byggnader såsom ladugård, magasin, hönshus, bostadshus och fler bodar.

Fig 14. Tallvreten, Betsede 1:129. Foto: Elisabeth Boogh

Tallvreten, Betsede 1:129

Torpet Tallvreten är enligt Axel Quist (En bok om Värmdö Skeppslag) anlagt år 1802 och kallades då för "Nöjet". Tallvreten har varit torp under Betsede gård och senare under Sofielund. Nuvarande byggnad är enligt Quist uppförd kring sekelskiftet 1900.

Fig 15. Trädgårdsmästarebostaden, Betsede 1:128. Foto: Elisabeth Boogh

Trädgårdsmästarebostaden, Betsede 1:128

Fastigheten har tidigare ingått i Sofielunds ägor och är troligen dess f.d. trädgårdsmästarebostad. Byggnaden kan möjligen vara det torp som i kartmaterialet kallas "torpet Fliten". Byggnaden är sannolikt uppförd på 1800-talet med en tillbyggnad från tidigt 1900-tal.

Efter ägostyckningen av Betsede år 1906-07 börjar området bebyggas med större sommarvillor, egnahemshus och mindre sommar- och sportstugor.

Sommarvillor

Byggandet av sommarvillor efter sekelskiftet hade rätt varierande drag, för att med tiden bli mindre individualistiskt utformade. Rikedomen på yttre former var stor. Vissa huvudlinjer kan emellertid skönjas. Villorna uppfördes med frontespiser, verandor och naturstenssocklar.

Sommargästerna reste till sommarställena sjövägen. Eftersom sommarnöjena ofta hade ångbåtsbryggor var det naturligt att villorna vände framsidorna mot dessa och blickade ut över vattnet. Villan skulle vara belägen så att den fick tomtens vackraste utsikt.

Villorna uppfördes ofta efter byggmästarens egna ritningar (se fig 17), arkitekter anlitas sällan.

Barnkolonin "Sommargården Solängen"

Sju intill varandra liggande fastigheter ägs av Stockholms stad som tidigare drivit en barnkoloni i området. Verksamhet drevs av Sommarbarnsbyrån fram till år 1994 då barnkolonin lades ned då den ansågs för liten.

Själva kolonibyggnaden är en av de större sommarvillorna från exploateringstiden i området. Byggnaden inköptes av Hugo Tanning på 20-talet som sommarnöje och donerade den under 1940-talet, tillsammans med de sju tomterna, till Enskede församling med förordet att där skulle drivas sommarbarnsverksamhet.

Byggnaden är en av de bäst bevarade sommarvillorna i området och står nu tom i avvaktan på beslut om vad som skall göras med huset och tomterna.

Tomterna sträcker sig ända ned till vattnet där en stor, obebyggd ängstomt är belägen. På en av tomterna vid Betsedevägen finns en, nu övervuxen, tennisbana anlagd.

Fig 16. Betsede 1:119. Biskop Ströms sommarvilla vid strandpromenaden. Samma ritning ska ha använts till en villa på Baldersudde, se fig 10. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 17. Fasadritning till sommarvilla, Baldersuddevägen, Betsede 1:24. Byggmästare J.A. Vallin. Se även fig 24. Ritningen lånad av Björn Tallving.

Fig 18. Sommarbarn vid kolonibyggnaden under 1980-talet. Villan är en av de mest välbevarade i området. Bilden lånad av Tommie Lindström.

Fig 19. Exempel på egnahemsvilla om än något förändrad. Lisskullavägen, Betsede1:11. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 20. Sommarstuga med papptak. Betsedevägen, Betsede 1:90. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 21. Sportstuga med förstukvist på tomt av naturkaraktär. Skogsleden, Betsede 1:112. Foto: Elisabeth Boogh

Egnahemsvillor

Förebilder för egnahemshusen hämtades från litteratur om egnahemsbyggande och mönsterböcker som kom ut efter sekelskiftet samt arkitektritade typhus.

Den stora mängden litteratur på området är ett bevis på stor efterfrågan och gör det sannolikt att de kan ha verkat som idégivare inte bara för åretruntbruk utan även inom sommarvillabyggnandet.

Utmärkande för egnahemshusen är den rektangulära huskroppen med panelade fasader och brutna tak.

Sommarstugor

Efter sekelskiftet hade skapats förutsättningar för "vanligt" folk att skaffa sig en sommarbostad.

Det handlade om enkla, envåninga byggnader med oinredd vind, utformade som "förkrympta" sommarvillor med glasveranda.

Sommarstugan användes under sommartid och var inte vinterbonad. Fasaderna är oftast rödfärgade, locklistpanelade och taken var sadeltak täckta med tegel eller papp.

Sportstugor

Etableringen av sportstugan hänger samman med den utveckling som friluftslivet gick igenom efter sekelskiftet. Friluftssporter fick ett uppsving och det var naturligt att dessa aktiviteter krävde en ny typ av byggnader. Stugan var avsedd för vistelse både sommar- och vintertid.

Stugorna var klädda med locklistpanel, ligande panel, stockpanel eller var knuttimrade och hade en liten förstukvist eller veranda. Sadeltaken täcktes av tegel eller papp. De tidiga stugorna ansluter till en allmogestil medan de senare från mellan-

och efterkrigstiden är enklare till utformningen.

Sportstugans tomt hade naturkaraktär eftersom det var friluftslivet och inte trädgårdsskötsel som gällde för dem som byggde sportstugor. Med tiden har dock tomterna blivit mer trädgårdsliknande. Det är idag troligen inte heller någon större skillnad i nyttjandet mellan sommar- och sportstugorna.

Övrig bebyggelse

Under senare tid har Betsedes mångfald av äldre sommarvillor och mindre sommarstugor fått sällskap av moderna ny- och tillbyggnader. Många av de äldre byggnaderna har dessutom genomgått renoveringar och ombyggnation för åretruntstandard.

Området har allt mer kommit att omvandlas från ett till stora delar fritids- och sommarhusområde till ett område med permanent bostadsbebyggelse. Idag består området till största delen av enfamiljshus varav drygt hälften är permanentbebodda. Utvecklingen pekar mot fler permanent bosatta.

På flera tomter med en mindre stuga har uppförts ytterligare ett fritidshus eller ett större permanenthus.

Guss motor

Sedan 1960-talet ligger, vid infarten till området, Guss Motor, där Guss renoverar veteranbilar.

Den lilla verkstaden är från 1930-talet och var ursprungligen mjölkaffär. Utanför står den gamla servicepumpen.

Fig 22. Nybyggd permanentbostad. Garagen dominerar ofta i förhållande till vägmiljön och huvudbyggnaden. Baldersuddevägen, Betsede 1:45. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 23. Guss Motor, f.d. mjölkaffär och servicepump. Betsedevägen, Betsede 1:75. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 24. Sommarvilla Baldersudde, Baldersuddevägen, Betsede 1:24. Byggt efter Byggmästare J.A. Vallins ritning, se fig 17. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 25. Sportstuga Baldersuddevägen, Betsede 1:40. Foto: Elisabeth Boogh

Områdets karaktär

Landskap

Betsede upplevs som ett tydligt avgränsat bebyggt område. Det gränsar till Betsedeviken, vackra öppna landskap och ekskogar.

Det bebyggda området karaktäriseras av en starkt kuiperad terräng med skogsbeväxt naturmark med inblandning av ek, men innehåller också ängsmarker och strandområden.

Bebyggelse

Bebyggelsen i området är blandad och består av sommarbostäder från tiden före villaområdets planering samt sommarvillor, egnahemsvillor och mindre sommar- och sportstugor från 1900-talets början. En långsam utbyggnadstakt har bidragit till ett varierat bebyggelsemönster.

Den blandade bebyggelsen på stora naturtomter med ekar, ofta kombinerad med trädgårdsmark, är karaktäristiskt för området. Bebyggelsen är gles på grund av de stora tomterna.

De flesta av sommar- och egnahemsvillorna har anpassats för permanentboende, men har kvar sin ursprungliga karaktär.

Sportstugorna i området är typiska till sin utformning och ofta välbevarade. De är vanligen belägna på mer utpräglade naturtomter och ofta placerade så långt in på tomten att de inte är synliga från vägen.

Byggnaderna är vanligen indragna på tomterna på en högt belägen punkt med trädgårdstomt framför. Vanligast är panelklädda hus avfärgade i rött och gult men även brunt och grönt förekommer.

Framförallt sommarvillorna från det tidiga 1900-talet utmärks av dess småspröjsade fönsterbågar. De flesta med tidstypiska jugendfönster med småspröjsade övre bågar.

Av takformerna dominerar sadeltak. Egnahemsvillorna utmärks dock av de brutna taken och några sommarvillor har brutna, valmade tak med utsvängd takfot.

Det vanligaste takmaterialet är tvåkupigt lertegel men fler av de mindre sommar- och sportstugorna utmärks av deras papptak.

I området finns flertalet äldre bodar, placerade inne på tomterna, som bidrar på ett positivt sätt till helhetsmiljön.

Byggnaderna, från tiden före områdets avstyckning, som ligger i Betsedevikens inre del fram till Ösby Träsk, ligger i och gränssar till ett vackert landskap betat av hästar. Byggnaderna är till karaktären ålderdomligare än i Betsede i övrigt och relativt tydligt avgränsade från den övriga bebyggelsen. Området är av stort kultur- och lokalhistoriskt värde för området som helhet.

Även Baldersudde upplevs som ett mer sammanhängande område bestående av större villor från sekelskiftet liksom området, avgränsat av Skogsleden, är mer präglad av sportstugor på naturtomter.

F.d. barnkoloninbyggnaden är en av de bäst bevarade sommarvillorna från sekelskiftet. Byggnaden omges av fler obebyggda tomter vilket skapar en unik miljö kring byggnaden.

Vägar

Betsedevägen följer den gamla vägens sträckning till Aspvik över Betsede gamla marker.

En del av Betsedevägen och Sofielundsvägen följer den gamla landsvägens sträckning över Betsedevikens inre del och fortsätter upp i landskapet vid Katrineberg över till Mörtnäs.

De flesta av de övriga vägdragningarna är anlagda vid exploateringstiden kring år 1907.

Vägarna är anpassade till terrängen och slingrar sig följsamt genom området. De är smala och belagda med grus.

Fastighetsstruktur

Tomtstorlekarna i området är varierande, från några mycket små tomter till tomtytor upp till 5-6000 kvm. Den genomsnittliga tomtytan är 3500 kvm. Antalet fastigheter är ca 110.

Fig 26. Sommarvilla, f.d. barnkoloni, Betsedevägen, Betsede 1:81. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 27. Betsedevägen. De småskaliga vägarna med intilliggande växtlighet och vägdiken bidrar i hög grad till områdets karaktär. Foto: Elisabeth Boogh

Fig 28. Högt belägen egnahemsvilla med framförliggande trädgårdstomt med äppelträd. Betsede 1:11 Foto: Elisabeth Boogh

De flesta tomterna är avlånga till formen. Tomtgränserna har dragits med anpassning till naturförhållandena, ofta med en högre, skogsbeväxt del och en mer sluttande eller plan del med gräsbeväxt yta.

Tomt och trädgård

Tomterna är i de flesta fall mycket stora, kuperade och skogsbeklädda naturtomter. De har inslag av höga ekar och andra stora lövträd som är av stor betydelse för områdets karaktär. På de flesta tomterna dominerar växtligheten över bebyggelsen.

Många av tomterna har en kombination av natur- och trädgårdstomt. Trädgårdstomterna har idag gräsmattor, ibland med äldre äppelträd. Trädgårdsgångar är vanligen belagda med grus.

Fig 29. Liten bod vid strandpromenaden. Längst in i viken vid Katrineberg ligger platsen för den gamla ångbåtsbryggan. Foto: Elisabeth Boogh

Tomternas avgränsning mot vägen är ett viktigt inslag i området. Grindar och stängsel uppsatta på trästolpar är en vanlig avgränsning. Häckar och spjälstaket förekommer också men en stor del av tomterna saknar avgränsning mot vägen.

Strandpromenad

Längs med vattnet går den s.k. strandpromenaden förbi badplatser, små båthus och bryggor. Bebyggelsen är, sedd från vattnet, nästan helt dold av växtligheten.

Miljön längs med vattnet är av stor vikt för områdets karaktär.

Rekommendationer för bevarande

Befintlig bebyggelse

Det är önskvärt att Betsedes äldsta byggnader får skydd i planen genom q-märkning då de har betydande kultur- och lokalhistoriska värden. Men även flera av villaområdets hus från 1900-talets första hälft bör klassas som kulturhistoriskt värdefulla och komma i fråga för q-märkning då de belyser områdets utbyggnadsskeden.

Byggnaderna har värderats kulturhistoriskt enligt nedan:

- **Särskilt värdefull**

"Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas." (PBL (Plan- och bygglagen) 3 kap 12 §).

Detta innebär att byggnaden är av ett så stort värde att den inte tål exteriöra förändringar.

Till klassen har förts välbevarade, tidstypiska sommarvillor väl anpassade i terrängen på stora tomter samt bebyggelsen från tiden före områdets exploatering.

Byggnaderna inom klassen kan vara värdefulla på flera sätt. De kan vara tidstypiska, välbevarade eller berätta något om områdets historia.

Kommunen har rätt att förutom rivningsförbud meddela skyddsbestämmelser för en särskilt värdefull byggnad i detaljplan gällande yttre underhåll, t ex att fasaderna ska renoveras med traditionella material och färgtyper.

- **Kulturhistoriskt värdefull**

Inom klassen finns välbevarade, tidstypiska egnahemsbyggnader, tidiga sommar- och sportstugor väl anpassade i terrängen på stora tomter.

Vissa byggnader kan ha förändrats något men har ändå ett stort kulturhistoriskt värde.

Byggnaderna har sådana kulturhistoriska värden att de för framtiden bör bevaras och underhållas med stor varsamhet. Även här är PBL 3 kap 12 § tillämplig.

q-märkning i plan bör ske av de byggnader som här klassificerats "särskilt värdefull" och "kulturhistoriskt värdefull".

Skyddsbestämmelser bör inskrivas in i plan vad avser fasad- och takmaterial och att underhåll sker varsamt och med traditionella material och metoder.

- ***Miljömässigt värdefull byggnad***

Till klassen har förts byggnader som är av positiv betydelse för miljön.

Till denna kategori kan höra byggnader som helt eller delvis förlorat sin kulturhistoriska karaktär men som utgör historiska komplement till miljön.

- ***Övriga***

För alla hus gäller plan- och bygglagens generella krav på varsamhet vid tillbyggnad.

Här ställer plan- och bygglagen tydliga krav:

"Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas tillvara" (PBL 3 kap 10§).

Ny bebyggelse

"Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt om är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg, som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och ger god behövsverkan" (PBL 3 kap 1§).

"Tomter som tas i anspråk för bebyggelse skall anordnas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen" (PBL 3 kap 15§).

Detta innebär bl.a. att:

- husen placeras indragna på tomten från vägen och underordnas naturmiljön och anpassas till topografin.
- Att nya byggnader anpassas till närmiljöns/områdets karaktär och ges likartade proportioner som omgivande hus. Nya hus ska anpassas till omgivande byggnaders storlek, bredd, takvinklar, material, form och färg.

- Att garage eller uthus placeras så att de ej dominerar i förhållande till vägmiljö eller tomtens huvudbyggnad, samt i övrigt anpassas till omgivningens material, form och färg.

Övrigt

Många byggnader i området har ett kulturhistoriskt egenvärde men av stor betydelse är också den helhetsmiljö som husen med sina trädgårdar bildar.

- Av stor vikt är att de vackra kulturlandskapen kring Betsede skyddas från vidare bebyggelse.
- Inslag av natur på tomterna är en betydelsefull del av helhetsmiljön. Topografi och befintlig vegetation bör bevaras. Av stor vikt för bevarande av områdets karaktär är att trädfällning av ekar ej tillåts.
- De stora tomterna bör ej styckas. Möjligen kan styckning medges av de allra största tomterna.
- De smala grusbelagda vägarna är karaktäristiska för området och bör bevaras. De nuvarande vägsträckningarna är av kulturhistorisk värde och bör ej ändras.
- Strandpromenaden med bryggor och små strandbodnar är av mycket stort värde för miljön och bör bevaras.
- Av värde för miljön är även de äldre bodarna på tomterna och bör i största möjliga utsträckning bevaras och underhållas varsamt.
- Ny bebyggelse synlig från vattnet bör ej dominera vyn.
- Sprängning och schaktning av mark i området bör undvikas.

Referenser

Tryckt material

- Bergengren Kurt, Skärgårdsbåt till sommarnöjet, Stockholm, 1965.
- Bergschöld, Herbert, Från Gransäter kors & tvärs till vita huset vid bagarns träsk, 1990.
- Beskrifning jämte karta öfver Betzede Villa- och egnahemsområde, (kartan saknas). KB, okat.
- Beskrifning jämte kartor öfver Vermdö villastads- och egnahemsområde, Stockholm, 1907. Stockholms läns museum.
- Förslag till översiktsplan, Värmdö kommun 2002-08-05
- Från fritidshus till fast boende i Betsede, Enkätstudie bland fastighetsägare inför detaljplanering, Hanna Forslund och Jutta Pauna, Stockholms Universitet, Kulturgeografiska institutionen, Samhällsplanerarlinjen, VT 2002
- Källman Rolf, Skärgårdsbygd, Kulturhistoriska miljöer i Värmdö kommun, 1987.
- Pihl Atmer Ann Katrin, Sommarnöjet i skärgården, Stockholm, 1987.
- Program för detaljplan, Betsede 1:2 m.fl. fastigheter, Värmdö kommun, Planenheten, februari 2002
- Sjökrogar och sjögästgiverier i Stockholms skärgård mellan Arholma och Landsort under perioden ca 1650-1850, Karin Virgin, Uppsats vid Stockholms Universitet, Arkeologiska institutionen, HT 92.
- Quist Axel, En bok om Värmdö Skeppslag, Stockholm, 1949.

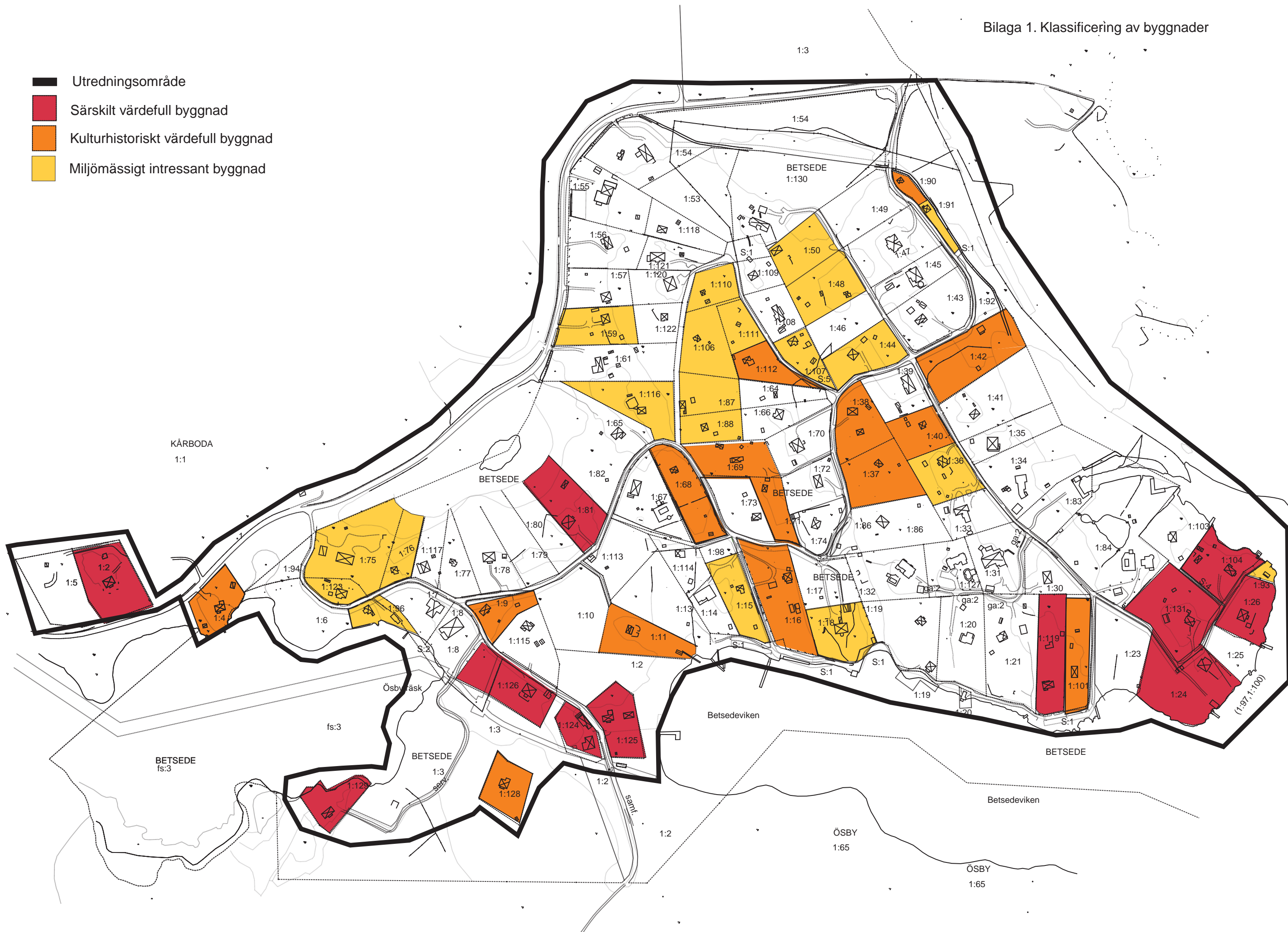
Otryckt material

- Bebyggelseinventering Värmdö kommun, 1969, Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen.
- Naturskyddsföreningen i Värmdö, Ösby Runt, Spåret till natur- och fornminnen runt Ösby Träsk, Naturskyddsföreningen, Sigurd Lindstaf och Värmdö Skeppslags
- Fornminnesförening, Stefan Hamilton.
- Mats Burell, Värmdö Skeppslag vid 1500-talets mitt, Uppsats vid Stockholms Universitet, Historiska institutionen, VT 1981.

Fotografier

- Margaretha Ericsson. Tommie Lindström, Skollov AB. Björn Tallving.
- Värmdö Skeppslags fornminnesförening.

- Uredningsområde
- Särskilt värdefull byggnad
- Kulturhistoriskt värdefull byggnad
- Miljömässigt intressant byggnad

- Utredningsområde
- Kulturhistoriskt värdefull vägmiljö
- Värdefull tomtmiljö

- Utredningsområde
- Bebyggelse från tiden före områdets exploatering
- Sommarvilla
- Egnahemsvilla
- Sommarstuga
- Sportstuga

